

אחריות מטייל באבדן מפה עובדה אחת בדיני ממונות

שאלה¹:

אדם לקח מחבירו מפה טופוגרפית בטיול שטייל עם חבריו (שכלל גם את בעל המפה). בזמן הטיול כפי הנראה הניח את המפה על גבי רכב חונה ושכחו שם. כתוצאה מכך המפה אבדה. השאלות העולות הן:

- א. האם חייב המאבד מן הדין לשלם את דמי המפה לבעליה?
- ב. במידה שאינו חייב - האם צריך לשלם כדי לצאת ידי שמים?
- ג. האם ישנה אחריות גם על שאר החבורה לשאת בהוצאות?

תשובה:

- שאלה זו יש לבחון משלושה צדדים: א. חיוב מזיק וגרמי.
ב. חיוב שומר.
ג. חיוב בני החבורה.

א-1. חיוב מזיק

ראשית יש לדון מצד דיני נזיקין, האם יש כאן משום מזיק, שהניח את המפה במקום שאינו משתמר. לכאורה ה"ז גרמא, וכמו "פורץ גדר לפני בהמת חברו" (ב"ק נה ע"ב) שפטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. כך גם הנחת המפה על הרכב רק גרמה לאובדן המפה באופן עקיף, אך בעל הרכב הוא אשר גרם באופן ישיר לאובדן. את בעל הרכב, כמובן, אי אפשר לחייב, שהרי לא ידע כלל על המפה שעל גבי רכבו, ולגביו הרי זהו אונס גמור (כמו אדם ישן שהניחו לידו כלים ושברם, שפטור²). וכל שאין כאן קבלת שמירה (כדלקמן), יש כאן רק חיובי פשיעה ולא חיוב נזיקין.

אמנם הנתיבות (רצא, סק"ז) חולק על הנחה זו. תורף דבריו הוא כך: אם לא עשה מעשה בגוף החפץ, הרי שאם לא קיבל שמירה - פטור. אולם אם עשה מעשה בגוף החפץ - כגון: אם ראובן נטל כלי מבית שמעון והניחו על אם-הדרך במקום שאינו משתמר - ודאי שחייב, אפילו לא עשה קניין, שכן זו "אבידה מדעת"³. כיון ש"איבד" את

1. שאלה למעשה שנשאלה בבית-המדרש לאחר "בין הזמנים". תודתי לר' אורי סמט על הערותיו.
2. ירושלמי, הובא בתוס' ב"ק ד ע"א, ד"ה כיון. עיין חר"מ שעח, א.
3. עיין ב"מ כה ע"ב.

החפץ הוי כמאבדו ומפסידו בידיים, וחייב. אף אם אינו שומר או שמדובר ב"שמירה בבעלים" - חייב בכיוצא בזה.

הנתיבות מברר דבריו עוד שם (סק"ד), שכוון שעשה מעשה בחפץ חבירו וע"י מעשיו ניזק חפץ חבירו - "מזיק גמור הוא".

ואף שדברי הנתיבות ברורים, לכאורה, יש להקשות מסברה על טעמו. בשלמא אם היה אומר שזהו דינא דגרמי, כיון שבדי היזיקא - נחא; אך כאן מטעם אדם המזיק אתי עלה. ויש לשאול: מהיכי תיתי שאדם מתחייב בגדר אדם המזיק כאשר מניח חפץ ברה"ר? הרי כל דיני גרמא וגרמי כך הם: כופף קמת חבירו בפני הדליקה וכדו', ומה אכפת לן שהזיקו בידיים? הרי ההזזה אינה מעשה הנזק, אלא רק שינוי המקום (וכך זורק מטבע חבירו לים במים צלולים (ב"ק צח ע"א) אינו חייב, אף שהוא בגוף החפץ). וצריך לבאר את כוונת הנתיבות ששינוי מקום החפץ הוא כפגיעה בחפץ עצמו.

ויש להביא הוכחה שרע"א וה"מחנה אפרים" אינם מקבלים את חידושו של הנתיבות. שהרי יסוד הדברים של הנתיבות היה על בסיס הרא"ש בתשובתו (כלל צד, סי' ב ו-ד), שהובאה בטור (סי' רצא). הרא"ש פסק שהנחת מנעלים על גבי בהמת חבירו מחייבת את בעל הבהמה. אלא שכל זה לשיטתו, שאין צריך קניין; אבל לרמב"ם, שצריך קניין, אין לחייב! עפ"י הנתיבות הנ"ל - נחא; אבל רע"א (בגליון השרע, סע' ב) והמחנ"א (שימרון, סי' ז) כתבו שאין הכי נמי, לפי הרמב"ם לא יתחייב, שהרי אין קניין - ומשמע שחולקים על הנתיבות, ואם אין קבלת שמירה - פטור.

לכן אף בנידון דידן, כל שאין קבלת שמירה יכול המאבד לטעון "קים לי" כרע"א וכמחנ"א, ופטור מלשלם, שהרי האחרונים פסקו כדעת הרמב"ם, שלקבלת שמירה צריך קניין⁴.

א-2. חיוב גרמי

כאמור, מדין מזיק יש לנו לפטור את המאבד. אם האם חייב מטעם גרמי, שכן קי"ל (סי' שפ) שדנים דינא דגרמי?

כידוע, דיני גרמא וגרמי מורכבים ומסועפים. אולם נקודה אחת יש להבהיר: בדיני גרמא וגרמי הבדל גדול יש בין כוונתו להזיק לבין אין כוונתו להזיק⁵.

כאן הנחת המפה על גבי הרכב החונה היא עדיין איננה בגדר פשיעה, וכאמור איננה בגדר מזיק. שכחת המפה מוגדרת כאונס לעניין השאלה אם הוא "פשע" או לא, ובגמ' שבועות (כו ע"א) מפורש ששכחה הוי אונס. וכן מבואר בנמוק"י (ב"ק, י ע"ב), והובאו דבריו להלכה בד"מ (רצא, ה) וברע"א (רצא, ו), שהשוכח אבן בחיקו ואח"כ הזיקה - פטור כדין אונס, שהרי בשעת ההנחה לאו פושע הוא כיון שיכול להיזהר בה, ובשעת השכחה הוא אונס. כל זה מפורש בש"ך (סי' שפ, סק"ו): "כל דיני דגרמי (לשיטתו!) אינו אלא קנסא דרבנן

4. ש"ך שג, סק"א; ערוה"ש רצא, סע' יד. ועיין "משפטי התורה" (לרב שפיץ), ח"ג, עמ' קיט, שהפטור בטענת "קים לי" אף לצאת ידי שמים אינו חייב. ויש להעיר מסי' שסה, סע' ב ברמ"א. וראה כללי קים לי מבעל "הכנסת הגדולה", סע' יד, שאולי חייב, אך פוק חזי מאי עמא דבר, שאין הפוסקים מחייבים.

5. עיין פתחי חושן, ח"ב, עמ' נג; אנציקלופדיה תלמודית, ערך גרמא וגרמי.

ופטור באונס, וכן אם היה שוגג נמי פטור" (ובפרט שגם לא ברי היזיקא, שהרי שמא תימצא המפה, ואכמ"ל).

ב. חיוב שומר

האם בעיון במפה יש קבלת שמירה או אחריות או שזהו רק שימוש בעלמא ללא קבלת אחריות?

ישנם גדרים מדויקים להגדרת קבלת אחריות, ואין ספק שאם בעל המפה לא היה בטויל - המשתמשים היו אחראים בדיני שואל, ואבידה היא מחיובי שומר שכר, וכ"ש שואל שכל הנאה שלו.

אולם במקרה דילן בעל המפה גם כן מטייל עמהם, ומסתבר לנו שכל שהם מטיילים יחד ולא מתפצלים, לא הסיר הבעלים את אחריותו מהמפה, וה"ה כסמוכין על שולחנו. אולם בזמן שהם מתפצלים - אזי חזר הדין של קבלת שמירה. הדבר דומה לדין בעליו עמו, אף ששם הוא עמו במלאכתו, אך מ"מ הדבר דומה למש"כ השו"ע (רצא, ח) שכל שלא הסתלקו הבעלים אין כאן קבלת שמירה. וכפי שכתב הסמ"ע שם: "דאם לא נסתלקו הבעלים משמירתם אלא הוו שומרין קצת עמו תחילת השמירה, הו"ל שמירה בבעלים דפטור" (ועיין שו"ך ונתיבות על אתר)⁶.

לכאורה הכלל הנ"ל, התקף בכל דיני שמירה, תופס גם כאן. ואולם שוב למול דברינו ניצבים דברי הנתיבות המפורשים (סי' שמ סק"ח). הנתיבות מחדש שישינו קניין שלא מופיע במפורש בשו"ע, אך הוא מדייק זאת מדיני "קרדום שבקע בר": קניין השתמשות. הסברה היא, שקבלת ההנאה של השואל היא ככסף, ובהנאה זו מחייב עצמו באחריות. ואף שאיני כדאי לחלוק על דברי הנתיבות המפורשים, מ"מ מצינו בפשטות משהו שחולק, והוא המרדכי, הובא בשו"ע (עב, מד) וברמ"א (שמ, א), שאם נשרף המשכון ביד השואל - פטור. ועיין בנתיבות (סק"א), מה שפירש בדבריו לפי דעתו. אולם באמרי בינה (הלואה, סי' פב) כתב לחלוק על הנתיבות מכוח הנ"ל.

ובספר "חוק לישראל - שומרים" שנתפרסם לאחרונה, מביא (עמ' 11): "אורח המיסב על שולחן חברו ומשתמש בסכ"ם שלו - אין חיוב שמירה במקרה זה, מאחר שבעל הנכס לא הסתלק משמירה" (אמנם במקום אחר (עמ' 29; ובהערות עמ' 651)⁷ הוא מביא את דברי הנתיבות, שמשמשות ללא קניין מחייבת, וה"ה ללא הסתלקות הבעלים).

ולכן היה מקום לומר שבוודאי אם השתמש ללא קניין, אבל הבעלים נמצא עמו ולא נסתלק - אין צורך בקניין. וזה מכוח הסברה שביאר הנתיבות, ששימוש הוא ככסף. אך הסתלקות הבעלים איננה קשורה לדין הקניין, אלא לקבלת השמירה (כמבואר בסמ"ע לעיל). ואילו לא רצה שהשני ישמור - וכי נעשה בעל כרחו שומר בגלל שהשתמש? ועוד: וכי המאכיל אדם על שולחנו מעוניין שאורחו יהיה שומר? והרי הוא הזמינו על שולחנו, ובכלל זה הוא רצונו שלא להסתלק, ומה"ת לחייב את השואל רק

6. כאשר נדייק נמצא שאי-הסתלקות הבעלים ודין בעליו עמו, לדעת הסמ"ע - שורשם אחד. וכדברי החינוך, מצוה נו: "דמכיון שהוא לשם ישמור את של". ואף שעפ"י דין הגמ' "עמר" - פירושו: "במלאכתו", מ"מ מצינו הרחבה לכלל זה בדינים אחרים, ר' הערה הבאה.

7. ועיי"ש הערה 177, ובספר פתחי חושן, ח"ב, עמ' רטז-ריז.

מחמת השתמשות ללא העברת האחיות? ואף שהשימוש הוא ככסף, מ"מ כל שאין דעת בעלים לא הוי סילוק⁸.

ג. חיוב בני החבורה

פטרנו, אם כן, מאחירות ישירה את המאבד, שהרי איננו שומר יחיד, ומפאת זה כאמור לעיל אחירותו ככל אחד אחר. מכיון שסוף סוף לא הזיק בידיים את המפה, אלא בגרמי וע"י שכחה, יש לפוטרו מן הדין. ולעניין לצאת ידי שמים ג"כ פטור.

אמנם בנידון שלנו ישנו שיקול כבד-משקל לחייב את כל החבורה. דווקא הסיבה הפוטרת את המאבד - שאין כאן הסתלקות הבעלים - צריכה להיות גורם לחייב את בני החבורה. והטעם הוא, שכאשר חבורה - ובהדגשה על חבורה שמתארגנת לטיול משותף - מטיילת יחדיו יש ביניהם חלוקה מסויימת של רכוש פרטי המושאל לטובת החבורה. לדוגמה, אדם הנוסע עם חבריו ברכבו הפרטי וניזוק באונס, שלא כתוצאה מפשיעתו שלו, מצפה להשתתפות של בני החבורה בנזק שלו. וסברתו עמו: וכי בכך שהוא "תורם" את רכבו לטובת הטיול עליו לשאת בכל הנזקים?

ויש לראות יסוד לדבר זה בהלכות שותפין. בב"ב (מג ע"ב), על המשנה של "שותפין נעשין שומרי שכר זה לזה", שואלת הגמ': "ואמאי? שמירה בבעלים הוא!". כלומר, כל מצב של שותפות ואבדן ציוד של השותפות איננו מחייב את השותף, שהרי "בעליו עמו". לפי זה, יש לשאול: מי נושא בנזק? בשלמא בכל בעליו עמו - הבעלים נושאים בנזק; אך אצלנו כולם בעלים - ומי משלם? הוי אומר: **השותפות**.

וכן נפסק בשו"ע (קעו, סע' ח): "אם התחילו להתעסק ביחד, ואפילו אם אחר כך נתעסק בו כל אחד לבדו - פטורים, דשמירה בבעלים היא"⁹.
כמובן ששותפות זו מוגבלת רק לדברים שהוסכם מראש (במפורש או שכך מקובל) שהם בשימוש בני החבורה, ולא לרכוש פרטי.

סיכום

כאשר ברור לנו שהטיול הוא משותף, יש לפטור את המאבד ולחייב את בני החבורה (ומובן שגם הבעלים נושא בעול, כפי חלקו).

ומ"מ מידת חסידות¹⁰ שהמאבד ישלם מחצית מן העלות - אך אין זה מעיקר הדין, והוא מפני השיטות שמחייבות בכה"ג, אך מצד הדין חייב המאבד רק כפי חלקו.

8. ויש להביא סימוכין לכך שזיקה הדדית פוטרת מדין "בעליו עמו":
א. "השאיילני ואשאיילך", ב"מ פא ע"א. לדעת הרמ"ה הוי שמירה בבעלים, והסביר הב"ח: "כל שאחד עושה עם חברו כמו שהוא עושה עמו, בין בגופו בין בכליו - הוי 'עמו'". ואף שרש"י חולק, מ"מ בשיטת הרמ"ה נקטו רוב האחרונים, ועי' רמב"ם פ"י, ה"ב, ובש"ך סי' שה סק"ו. וכן פתחי חושן, ח"ב, עמ' קמג.

ב. בעל בנכסי אשתו, לדעת הראב"ד (אישות פכ"א, ה"ט; אהע"ז סי' פ, יז) הוי דין בעליו עמו. וכבר הובא מעשה בגמ' ב"מ, פא ע"ב, בשנים שהלכו יחדיו והחליפו ביניהם את בגדיהם, ושטף נהר בגדו של האחד - אמרו רבנן שצריך לפוטרו מפני שזהו "בעליו עמו".

9. ועי' קצוה"ח שם, סק"ה.

10. ר' הערה 4, וש"ך שלג, סק"ה, בסופו.